

DOĞU'DAN BATI'YA DEVLET

Ömer Çaha*

Devlet, insanlığın kendisi kadar eski bir kurumdur. Bir anlayışa göre insanların bir arada yaşamaya başlamasıyla birlikte yönetim ihtiyacı ortaya çıktı, bu da zamanla karmaşık bir hal alarak devlete evrildi. Başka bir anlayışa göre de ilk insan toplumlarında var olmayan devlet, özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte insanlar arasındaki çatışmaları yatıştırmak üzere ortaya çıkıp gelişti. Modern öncesi dönemde devlet söz konusu olduğunda devletin kaynağı, nasıl ortaya çıktığı ve kimin adına yönettiği soruları daha fazla ön plandaydı. Bu sorulara verilen cevaplar ışığında devlete ve devlet otoritesini elinde bulunduran yöneticilere bakılır, onlara onun üzerinden değer verilir. Oysa modern toplumlarda, devletin kaynağının ne olduğu sorusundan çok; devletin insanla, toplumla ilişkisinin hangi düzeyde olması gerektiği soruları ön plana çıktı. Bu da tartışmaların, devletin nasıl yönetilmesi gerektiğinin yanısıra işlevlerinin neler olması gerektiği soruları üzerinden seyretmesine yol açtı. Bugün devlet-toplum ilişkisi söz konusu olduğunda hâlâ tartışmaya devam ettiğimiz sorular bunlardır.

Bu çalışmada tarih boyunca değişik toplumdaki devlet anlayışlarına dikkat çekmeye çalışacağız.

DOĞU TOPLUMLARINDA DEVLET DÜŞÜNCESİ

Antropolojik çalışmalara göre insan toplumunun bulunduğu her yerde otorite de vardır. Otorite, bazı toplumlarda şaman, kabile reisi, kanaat önderi adında tek bir kişinin şahsında toplanırken, bazı toplumlarda biraraya gelen

¹ Prof. Dr. Ömer Çaha, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

bir heyetin elinde temerküz etmiştir. İnsan toplumunun karmaşık bir hal alışıyla birlikte, tek veya birkaç kişinin elinde yoğunlaşmış olan otorite giderek örgütsel yapıların veya kurumların uhdesine girmeye başladı. Dünya-daki en eski ve en yaygın inanç sistemi olan Şamanizmde ilk zamanlarda şaman hem ruhani otoriteyi temsil ederdi hem de siyasi otoriteyi. Şamanist toplumların karmaşık bir hal alışıyla birlikte Kam olarak bilinen şamanın görev alanıyla, topluma hükmeden Han'ın görev alanı birbirinden ayrıştı.

Türklerde Kam, toplumun ruhani, dinî ihtiyacını karşılarken; Han, otoriteyi, düzeni, dirliği ve birliği sağlamaktan sorumluydu. Ama her halükârda ikisinin de otoritesi ruhsaldı, ilâhiydi, kutsaldı. Kam, ruh ve büyü üzerinden Tanrı'yla irtibat kurarken; Han O'nun yeryüzündeki temsilcisi olarak onun adına yönetir ve onun otoritesini temsil ederdi. Bu bakımdan Türklerde devlet kutsal bir varlıktı; devlet otoritesini elinde bulunduran hükümdar da ilâhi bir kişilikti, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisiydi. İslâm öncesinde Türkler, bu anlayış üzerinden devlete, otoriteye ve hükümdara değer verirdi. Han, Gök Tanrı adına yeryüzünü imar eder, ona dirlik ve düzen verirdi. Gök, Tanrı (baba); yer ise bir çeşit Tanrıça (ana) idi. Yer anadan Tanrı baba adına sorumlu olan kişi Han'dı. Türklerde vatanın "anavatan" yani dişi ve anneyle özdeş olarak kabul görmesi bu inançtan gelir. Batı dillerinde vatan genel olarak babayla özdeş tutulur ve "babavatan" diye ifade edilir. Türk siyasal kültüründe devletin babayla, vatanın da anayla özdeş tutulması, Şamanist inanç sistemindeki gök ve yer ayırımından kaynaklanır.

Aynı inanç Moğollarda da hâkimdi. Cengiz Han, kendisini Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görürdü. Cengiz'e göre nasıl ki, gökyüzünde tek bir Tanrı varsa, yeryüzünde de tek bir hükümdar olmalıydı; çünkü onun temsil makamı tekti, parçalanamazdı. Cengiz, tüm savaşlarını bu inanç ve güdüyle yapardı. Savaşa çıkmadan önce dağa çıkar, günlerce tanrısıyla baş başa kalır, ona dua eder, yardım ve himmet dilerdi. Tanrısından gerekli desteği ve gücü aldıgını hissettikten sonra başlatırdı seferlerini. Cengiz, bu inançla Çin'i baştanbaşa fethettikten sonra yüzünü o tarihlerde Batı dünyasının en büyük gücü olan Müslümanlara çevirdi. Harezmi devletinin şahı Alaaddin Muhammed'e gönderdiği mektupta, "Nasıl ki gökte tek bir Tanrı varsa, yeryüzünde de tek bir hükümdar olmalıdır" diyordu. Cengiz Han'ın yasaları, "Yeri ve göğü yaratan; ölümü, hayatı, serveti, fakirliği istediği gibi dağıtan; her şeyde mutlak hükmünü yürüten tek Tanrı'nın varlığına iman etmenizi emrederim" ifadesiyle başlar ve tek Tanrı inancına sahip olmayı zorunlu hale getirirdi.

Eski Çin'de de hâkim olan anlayış buna benzerdi. Hükümdar tanrısal bir varlıktı ve yeryüzünde Tanrı adına yönetirdi. Hükümdar, tüm yıldızların

etrafında pervane olduğu bir kutup yıldızı gibiydi. Çin kültüründe devlet, toplumun ahlâki tekamülünü sağlamak üzere gelişmiş bir varlık olarak kabul edilirdi. Konfüçyüs, “hükümet etmek demek insanları doğru yola erdirmek demektir” diyerek Çin siyasal kültüründeki yönetme anlayışına vurgu yapardı. Konfüçyüs’e göre, kral dürüstlük (*yi*) ve hikmet (*zhi*) yoluyla yöneterek halkının beğenisini ve övgüsünü kazanmalıdır. Konfüçyüs’ün yolundan giderek öğretisini kurumlaştıran Mensiyüs, Kutsal Yasaya uygun olarak yöneten bilge-kral düşüncesini geliştirdi. Mensiyüs’ün kralı, bir yandan tanrısal iradeye (Gök) uygun hareket eden, bir yandan da halkını memnun eden kişidir. Devlet, tanrısal irade ile halk iradesinin bulunduğu ortak bir değer olup kral onun koruyucusudur. İnsan tabiatının doğuştan iyi olduğunu düşünen Mensiyüs, yöneticiye düşen görevin adalet ve hikmetle yöneterek insanın toplum içinde aşınan erdemlerini geliştirmek olduğuna inanırdı. Bütün insanlar sevgi, doğruluk, âdetlere uyma ve hikmet gibi dört erdeme sahiptirler. Ancak insanın bu tür erdemleri toplumsal yaşam içinde aşınırlar. İyi yönetim, toplumu bozucu olmaktan çıkarak insanın saf halindeki bu değerleri korumaya yardımcı olur. Bu da Göğün iradesine uygun hareket eden bilge-kral ile mümkündür.

Çin siyasal kültüründe yöneticinin sadece otoritesi değil, kendisi de kutsalı. Çin hükümdarlarının öldükten sonra da hükümdar olarak varlıklarını sürdürdüklerine inanılırdı. Onun için ölen her hükümdar dünyadaki sarayının benzeri bir sarayı da öldükten sonraki hayatında kullanmak üzere kutsal bir mekânda inşa ederdi. Bu anlayış Çinlilerde Batı’yla temasın kurulduğu modern çağlara kadar devam etmiştir. Bugün Pekin yakınlarında, Ming Hanedanı ile Qink Hanedanına mensup hanların ve hükümdarların saray tarzında inşa edilen mezarlarının bulunduğu devasa tapınaklar yer almaktadır. Hanlar, öldükten sonra kullanmak üzere hüküm sürdükleri dönemdeki saraylarının benzerini buralarda inşa etmişler ve bu saraylara gömülmüşler. Pekin’e giden turistlerin uğradığı turistik mekânlar içinde hanların yatmakta olduğu saray tarzı mezarlar önemli bir yer tutar.

Yönetimin ilâhi bir varlık olduğu anlayışını, Eski Hint inanç sisteminin kutsal metinleri *Veda*’larda daha ileri düzeyde görürüz. Tanrı Brahma, başlangıçta insanları hükümdar olmaksızın kendi başlarına bıraktı. Fakat insanlar balıklar gibi birbirlerini yemeye, güçlüler zayıfları ezmeye başlayınca Tanrı Brahma daha fazla dayanamadı; dünyaya düzen vererek anarşi ve keşmekeşliğe son vermek üzere onlara krallar gönderdi. İlk iki kral Manu ile Prithu’dur. Tanrı Brahma, yönetimin yedi unsuru olarak kralı, bakanları, halk ve memleketi, onun başkentini, hazineyi, orduyu ve devletin mütteliklerini öngörmüştür. Tanrı Brahma, krallara halkı iki yoldan yönetmelerini emretmiştir: *Dharma* ve *Râja*. Dharma, hukukun üstünlüğü, adaleti, düze-

ni; Râja ise halkın memnuniyetini ve gönüllerini kazanmayı ifade eder. Kısaca, Eski Hint düşüncesinde devlet kutsal bir varlık olarak kabul görürken, kral da bu kutsal varlığın bekçisi, koruyucusu ve Tanrı Brahma adına temsilcisi olarak öngörülmüştür. Bu bakımdan krala başkaldırı veya isyan hiçbir şekilde meşru olarak kabul edilmezdi.

Bu kültürün bir ürünü olarak ortaya çıkan Budizmde de benzer biçimde devlete ve yöneticiye kutsal bir misyon yüklenerek, toplumu selamete ve aydınlığa götürecektir güç olarak bakılmaktadır. Buddha'ya göre kralın halkıyla ilişkisi, “evlatlarını yöneten bir baba gibidir; nasıl ki baba ağlamadan çocuğunun ıslanmış kıyafetlerini değiştirir, karnını doyurursa aynı şekilde kral da halkına karşı müşfik ve merhametli davranarak” halkını aydınlığa çıkarmaya yardımcı olur. Buddha'nın ortaya koyduğu ideal toplumda, bireyler sıkı bir disiplinin yanısıra, adaletle yöneten bir devletin yardımıyla aydınlığa (Buddha'ya) kavuşurlar. Bu bakımdan yönetme işi kutsal bir görev olup, onu yönetenler ilâhi bir görevi yerine getirirler.

Anadolu ve Mezopotamya coğrafyasında boy veren Akad, Sümer, Babil, Asur ve Hitit uygarlıklarında da benzer biçimde yönetime kutsal bir özellik atfedilmiştir. MÖ 2650 yıllarında ortaya çıktığı tahmin edilen ve en eski Akad metni olarak kabul edilen *Gilgamiş Destanı*'nda Uruk kentinin kralı olan Gilgamiş, göklerin Tanrısı Anu adına yönetmektedir; kendisi de tanrısal bir varlıktır. Gene MÖ üçüncü bin yılın sonlarına doğru (2112-2095) Ur şehrinin krallığını yapan ve çıkardığı yasaların bir kısmı bugüne kadar intikal etmiş olan büyük Sümer kralı Ur-Namma, Tanrı Nanna ve Tanrıça Ninsun'un oğlu olarak kabul edilmiş bir siyasi tanrıydı. Ur şehrinin bir başka önemli kralı olan İhtar da benzer biçimde sadece yönetici değil, aynı zamanda siyasi bir tanrıydı. Tanrı An ve Enlil'in, kendisini Akad ve Sümer topraklarını adaletle yönetmek üzere görevlendirdiğine inanılırdı. Birkaç yüz yıl sonra Babil krallığı yapan, âdil yönetimi ve yasalarıyla ün kazanmış olan Hammurabi'nin, “zayıfları korumak ve kollamak, halkının arasında adaleti sağlamak üzere” Tanrı tarafından görevlendirildiğine inanılırdı. Nitekim yasalarının başlangıç kısmında, “Ben Tanrı Enlil tarafından başınıza çoban olarak tayin edilmiş Hammurabi'yim” der.

Mezopotamya'da ortaya çıkan kutsal devlet anlayışına benzer bir anlayışı Hititlerde de görüyoruz. Hitit uygarlığı, inanç bakımından Mezopotamya'da ortaya çıkan inanç sistemlerinden çok da uzak ve farklı değildi. Yönetime ilişkin anlayışları da büyük ölçüde benzerdi. Hitit krallarının, Tanrı adına yönettiklerine ve güçlerini oradan aldıklarına inanılırdı. Hitit devletini zirve noktasına taşıyan Kral I. Şuppiliuma, “Hatti topraklarının ve cennetin kralı olan Tanrı” adına dünyaya nizam vermek üzere yönettiği anlayışındaydı. Hitit siyasal yapısında kral aynı zamanda başrahip sıfatına

sahipti ve dinin en üst makamı olarak kabul edilirdi. Dolayısıyla kral, hem dinî otoriteyi hem de devlet otoritesini şahsında barındıran kişiydi. Onun şahsında devlet, dinle birlikte yönetilirdi. Bu bakımdan Hitit siyasal kültüründe krallar kutsal ve ilâhî bir varlık olarak kabul edilir; öldüklerinde ise tanrılara dönüşerek ölümsüzleştiklerine inanılırdı. Hititlerde ölen krallara adaklar adanır, onlar adına kurbanlar kesilirdi.

Kısaca, Eski Doğu toplumlarının siyasal kültüründe devlet ilâhî bir varlık olarak kabul edilmiştir. Devlet, Tanrı adına, bir yandan topluma adalet, dirlik ve düzen verir, bir yandan da toplumu erdemli değerler üzerinden eğiterek doğru yola sokardı. Yönetme işinin kendisi kutsal olduğu gibi onu elinde bulunduran yöneticiler de kutsal varlıklardı.

BATI'DA DEVLET ANLAYIŞI

Batı'da devlet anlayışı esas itibarıyla Antik Yunan'da ortaya çıkan siyasal kültürden beslenir. Antik Yunan medeniyeti, Mezopotamya coğrafyasındaki medeniyet bakiyesi üzerinden gelişti. Ancak Antik Yunan'da da mitolojik ve çok tanrılı bir inanç sistemi baskın olmasına rağmen devlet tanrısız değil, beşeri bir varlıktı. Antik Yunan kültüründe var olduğuna inanılan tanrıların her biri tabiattaki bir faaliyet alanından sorumlu olup devleti yönetme işini insana bırakmışlardı. Tanrı Kronos'un çocuklarından Zeus tanrıların tanrısı olup göklerden sorumlu iken, diğer çocukları Hades yer altından, Poseidon denizlerden, Demeter ekinlerden, Hera ise aileden sorumluydu. Antik Yunan'da devlet yöneticileri bu tür tanrılara inanmalarına rağmen güçlerini onlardan değil, halktan alırlardı. Başka bir deyişle devlet, tanrılar adına değil, halk adına yönetirdi.

Batı toplumlarında gelişen birçok siyasi kurumun ve değerlerin temeli Antik Yunan'a gider. Batı'da vatandaşlık, meclis, seçim, anayasa gibi kurumlar ilk önce Antik Yunan kent devletlerinde ortaya çıkmıştır. Batı'daki siyasi düşünce gelenekleri ve devlet anlayışı da Antik Yunan'da ortaya çıkan siyasi düşünceler üzerinden gelişti. Antik Yunan'da ana hatlarıyla üç siyasi düşünce geleneğinin geliştiğini söyleyebiliriz. Bunlardan biri Sokrates-Platon-Aristoteles çizgisinde gelişen ve devleti merkeze alan düşüncedir. İkincisi, Sinik-Stoa öğretisi etrafında gelişen ve devletten kaçınmayı vazedilen öğretilerdir. Üçüncüsü de Epikürosçu gelenek içinde gelişen ve devleti olabildiğince sınırlı tutmayı öngören yaklaşımdır.

Birinci gelenekte, devletle ilgili kapsamlı tartışmaları Platon'da görüyoruz. Platon, *Devlet* adlı eserinde, nüfus bakımından küçük, herkesin birbirini tanıdığı, vatandaşlarının iyi eğitimden geçtiği, filozof krallar tarafından yönetilen bir devleti idealize etmiştir. Bu devletin yöneticileri, kendilerini tümüyle devlete adanmış, aileleri ve mülkiyetleri olmayan filo-

zoflardır. Platon'un, ideal devleti, yönetici, asker ve üretici olmak üzere üç zümreden oluşmaktadır. İlk iki sınıfın disiplinli bir eğitimden geçmesi gerektiğini öngörür Platon. Gücün istismarının önlenmesi Platon'da önemli bir sorun alanıdır. Gücün istismarını önlemenin yolu eğitimden geçer. Platon, "Kötülüğün kaynağı insan zihnidir, insanı eğiterek" kötülüğün kaynağını kurutabileceğimiz inancındaydı.

Platon'un yolundan giden Aristoteles, onun gibi herkesin birbirini tanıdığı, kontrol edebildiği, toplumun devletle bütünleştiği küçük bir kent devletini idealize etti. İnsanı politik bir hayvan olarak kabul eden Aristoteles, devletin insan doğasının kaçınılmaz bir sonucu olarak tarihî süreç içinde ortaya çıktığını düşünürdü. Bir aile içine doğan insan, toplumun evrimine bağlı olarak kendisini kent devletinde bulurdu. Kapsayıcı bir devlet anlayışını idealize eden Aristoteles, devletin bireyi her yönüyle kuşatarak kamusal yaşamına olduğu gibi, onun özel yaşamına da müdahil olma hakkına sahipti. Çünkü Aristoteles'e göre insan eksik bir yaratık olup onun tekâmülü ancak devletle mümkün olabilirdi. Devlet hem mutluluğun hem de erdemlerin kaynağıydı.

Sinikler ve Stoacılar kuşatıcı devlet düşüncesine karşı savaş açarak Antik Yunan'daki baskın devlet anlayışına meydan okudular. Stoacılara göre tüm evrene hükmeden ilâhi bir otorite vardır. İnsan, ilâhi bir varlık olarak her yerde aynıdır; insanlar hangi sosyal konumda olurlarsa olsunlar birbirlerinin eşiti ve kardeşidirler. Tanrı, tüm evreni, adına doğal hukuk dedikleri evrensel bir akılla yönetmektedir. Stoacılar buna aynı zamanda dünya devletinin anayasası derlerdi. Tanrı, kendi iradesini insana vermiş; onu bu dünyaya kendi halifesi olarak göndermiştir. Stoacılar, buradan hareketle insanı çepeçevre kuşatan kapsayıcı bir devlet anlayışına karşı çıkarak "çifte devlet" düşüncesini geliştirdiler. Buna göre her insan, aynı ilâhi irade altında dünya devletinin kozmopolit birer vatandaşıdır. İnsan zorunlu nedenlerden dolayı kendi lokal devletinin vatandaşı olsa da onun amacı devleti aşır dünya devletine ulaşmak olmalıdır. İnsan bu yoldan erdeme ve bilgeliğe ulaşabilir.

Epikuros çizgide gelişen yararçı felsefe, çifte devlet tartışmasına girmeden insan doğasına uygun bir devlet tasavvuruna ulaşmaya çalıştı. İnsanın tüm eylemlerinin haz ve elem üzerinden geliştiğine inanan Epikuros, insanı mutlu eden her şeyin onun için doğru ve meşru olduğunu düşünüyordu. Buradan hareketle devletin hayatımızda sınırlı biçimde yer alması gerektiğini ileri sürdü. Çünkü devlet, her şeyden önce sınırlamadır; devletin bizi sınırlandırması mutluluğumuzu kısıtlaması anlamına gelir. Gerçek adalet, herkesin kendi menfaatini gerçekleştirdiği bir düzende elde edilir. O bakımdan devletin varlık nedeninin güvenlik, düzen ve asayiş olması gerek-

tiği düşüncesine ulaştı Epikuros. Devletin bireye, güvenlik söz konusu olmadıkça hiçbir şekilde müdahil olmaması gerektiğini savundu.

Roma'da devlet anlayışı Antik Yunan'da ortaya çıkan Stoa öğretisi üzerinden gelişti. Stoa öğretisi, Roma dönemi düşünürleri Seneca ve Cicero tarafından kapsamlı bir öğreti haline getirilerek Roma devletinin kurucu felsefesi haline geldi. Yeni Stoacı Seneca, “devlet, günahlarımızın bedeli olarak gelişmiştir,” diyerek devletin sonradan ortaya çıkan ve düzeni sağlamakla sınırlı bir kurum olduğunu savunurdu. Cicero ise devletin bir sözleşme ürünü olarak ortaya çıktığını düşünürdü. Bireylerin birbirleriyle anlaşarak önce toplumu, daha sonra da devleti ortaya çıkardığını ileri sürerdi. Cicero'nun idealindeki devlet, dünya devleti olup anayasası Stoacıların ilâhi yasa olarak kabul ettikleri doğal hukuk idi. Romalılar, bu anlayış üzerinden giderek Roma devletinin tüm dünyaya hükmeden bir devlet olduğu iddiasındaydılar. Uluslararası hukuk disiplininin ilk defa Roma'da kapsamlı biçimde gelişmiş olmasının nedeni budur.

Stoacı öğreti, Hıristiyanlığın etkisi altında biçim değiştirmekle birlikte Hıristiyan düşünürlere de önemli bir ilham kaynağı oluşturdu. Aziz Augustinus, ilâhi ve seküler otorite ayırımına dayanan çifte kılıç doktrinini ve Tanrı devleti düşüncesini bu düşünce geleneğinden esinlenerek geliştirdi. Stoacıların dünya devleti, Augustinus'un elinde iki dünyaya hükmeden Tanrı devletine dönüştü. Roma Katolik Kilisesi, 5. yüzyıldan itibaren modern çağa kadar bu anlayış üzerinden devletler üzerinde egemenlik kurdu. Ortaçağ boyunca Avrupa'daki tüm devletlerin üzerinde yer alan Vatikan devleti, Tanrı'nın yeryüzündeki egemenliğini temsil eden bir otorite olarak kabul edilmiştir. Augustinus'un “kilise, Tanrı'nın yeryüzündeki yürüyüşüdür” ifadesi, Vatikan Kilisesi'nin (aynı zamanda devlet) şahsında hayata geçmiştir.

Ortaçağ boyunca baskın olan bu anlayışa bir tepki olarak doğan modern dünyadaki Batı siyaset düşüncesinin esas itibarıyla Antik Yunan'daki düşünce geleneği üzerinden geliştiğini söyleyebiliriz. İnsan doğasını olumsuz olarak kabul eden düşünürler (Machiavelli, Hobbes, Hegel) bireyi çepeçevre kuşatan ve tüm toplumsal varlık alanlarının üzerinde yer alan aşkın bir devlet anlayışını geliştirdiler. Bunlara göre bireyin ahlâki tekamülü ve özgürlüğü devletle bütünleşmesiyle mümkün olacaktı. İnsan, devletle bütünleştikçe politik bireye dönüşür, böylece doğal halinden yalıtılarak medeni varlığa dönüşür. Bu da insanın özgürlüğü anlamına gelir. Üç düşünür de devleti, din ve kilise dâhil olmak üzere tüm toplumsal varlık alanının üzerine çıkarmıştır. Hegel, Augustinus'a nazire yapmak üzere, “Devlet Tanrı'nın yeryüzündeki ihtişamlı yürüyüşüdür,” derdi. Bu düşünceyle bir yandan devletin metafiziksel bir boyuta sahip olduğuna, bir yandan da dev-

letin üzerinde hiçbir gücün yer alamayacağına vurgu yapıyordu.

Modern dünyada sistemli bir ideolojiye dönüşen liberal düşünce geleneği ise insan doğasına olan güven üzerinden gelişti. İnsan kendi seçiminin belirleyen olduğuna göre devlet onu dönüştüren ve gelişimini sağlayan bir kurum değildir. Bireyin devletle kurduğu ilişki, müdahalesizliği öngören negatif bir ilişkidir. Bireyin kendi tercihlerini hayata geçirebilmesi için özgürlüğe ihtiyacı vardır. Bu da devletin hem faaliyet alanları hem de hukukun altında yer alması bakımından sınırlı bir varlık olmasını gerektirir. Devlet, bir amaç değil, esas itibariyle güvenliği ve düzeni sağlayan bir araçtır. Liberal düşünce, modern dünyada ortaya çıkıp gelişen bir düşünce sistemi olmakla birlikte, Stoacı öğretiden ve Epikürosçu düşünceden de bazı unsurları bünyesinde barındırmıştır.

Modern Batı dünyasında ortaya çıkan sosyalist düşünce geleneği ise tümüyle devletsiz bir düşünce üzerinden gelişti. Devletin ortadan kaldırılması için onu var eden mülkiyet ilişkilerinin köklü bir değişimden geçirilerek özel mülkiyetin kaldırılması gerekir. Bu düşüncenin öncü ismi olan Marx, devletin üst sınıfların çıkarlarını savunmak üzere tarihsel süreç içinde gelişen bir varlık olduğunu düşünüyordu. Dolayısıyla mülkiyet ve üretim ilişkilerinin değişmesiyle birlikte devletin olmadığı komünist bir topluma ulaşılabilecekti.

Batı'da modernleşmeyle birlikte devletle ilgili ortaya çıkan tartışmalar Fransız Devrimi'yle birlikte hayata geçti. Devrim'den sonra yayınlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, devrim niteliğinde iki ilkeyi vazederek Ortaçağ boyunca devam etmekte olan bir anlayışı köklü biçimde değişime uğrattı. Bu ilkeler eşitlik ve halk egemenliği ilkeleriydi. Eşitlik ilkesiyle birlikte Ortaçağ boyunca toprak ve dinî aristokrasisine tanınan ayrıcalıklara son verilirken, egemenliğin halka ait olması ilkesi üzerinden de Avrupa'da bin yılı aşkın süredir Tanrı adına süren yönetim anlayışına son verilmiş oldu. Batı'da böylece bin yılı aşkın bir süreden sonra egemenlik yeniden halka dayandı, yönetim halk adına olmaya başladı.

İSLÂM DÜNYASINDA VE MÜSLÜMANLARDA DEVLET DÜŞÜNCESİ

İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'an'da yönetimin yapısına ilişkin herhangi bir vurgu yoktur. Daha çok yönetime ilişkin değerler dile getirilir. Yönetimle ilgili zikredilen değerler ana hatlarıyla adalet, istişare, sözleşme, liyakat ve barış ilkeleridir. Yöneticilerin adil olmaları, yönetilenlerle istişare içinde bulunmaları, sözleşme ilkelerine göre halkın temel haklarına riayet etmeleri, atamalarda liyakat ilkesine göre hareket etmeleri ve barışı korumadan yana olmaları tavsiye edilir. Kur'an'da öngörülen biat kavramı tek taraflı

itaat ve bağlılığı öngörmez, yönetenle yönetilene karşılıklı yükümlülük yükler. Yönetilen, yöneticinin koyduğu yasalara uymakla yükümlü iken, yöneten de tebaasının yaşam, mülkiyet, inanç, düşünce ve özel yaşam gibi temel haklarını garanti altına almak zorundadır. Kısaca, devletin altındaki tebaa devlete zimmetlenmiştir. İslâm toplumlarında zimmî statüsü daha çok gayrimüslimler için kullanılmış olsa da, esasında devletin tüm tebaası için geçerlidir. Tüm tebaa, hakları bakımından devlete zimmetlidir.

Hız. Peygamber dönemindeki uygulamalara bakıldığında dönemin İslâm'ın temel esaslarıyla çelişmeyen yönetime ilişkin ilkelerinin muhafaza edildiği görülür. Yahudi kabilelerle yapılan ortak sözleşmenin ürünü olarak ortaya çıkan Medine Vesikası'nın (Medine Anayasası) öngördüğü ilkeler o günkü Arap toplumunda geçerli olan yönetime ilişkin ilkelerdi. İstişare, sözleşme, ortak yaşama sahip olma, inanç özgürlüğü vesikada öngörülen değerlerdi. Benzer ilkelerin dört halife döneminde de geçerli olduğunu biliyoruz. Halife, halk adına yönetmek, egemenliği halkla paylaşmak, halka hesap vermek, açık ve şeffaf biçimde yönetmek mecburiyetindeydi. Dört halife döneminde halifenin sıfatı *emiru'l-Müminin*, yani müminlerin hükümdarı idi. Bu da demektir ki, Halife egemenlik hakkını halktan alır ve onun adına yönetirdi.

Muaviye'den sonra bu durum değişmiştir. Muaviye, kendi sıfatını *emiru'l-Allah* olarak takdim etmiştir. Böylece kendisinin Allah adına yönettiğini ve Allah'ın yeryüzündeki egemenliğini temsil ettiğini iddia etmiş oluyordu. Bu sıfat daha sonra gelen Müslüman devletlerin başındaki hükümdarlar tarafından da kullanıldı. Abbasi ve Osmanlılarda Sultan'ın sıfatı *zilullah-i fil arz*, yani Allah'ın yeryüzündeki gölgesi idi. Dolayısıyla Sultan ilâhi sıfatı olan kişiydi. Zira Sultan hem dinin hem de devletin başı olan kimse olduğu için onun şahsı ve otoritesi kutsal olarak kabul edilir, isyan ve başkaldırı meşru olarak görülmezdi.

Müslüman toplumlarda devlet, genel olarak kutsal bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bunun iki nedenden kaynaklandığı söylenebilir. Birincisi, İslâm'ı yayma ve din adına cihat (mücadele) devlet eliyle yapıldığı için devlet bu misyonundan dolayı kutsanmıştır. Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Teymiyye ve İbn Rüşd gibi düşünürler buradan hareketle devleti ve yöneticiliği yücelten bir düşünce sistemi geliştirdiler. Mesela Fârâbî, Platon'un yolundan giderek erdemli devletin küçük bir kent devleti şeklinde olacağını düşünmesine rağmen, İslâm'ı yayma misyonundan dolayı, gerekli değerleri yaşaması durumunda dünya devletinin de erdemli olabileceğini savundu. Bununla birlikte, erdemli bir devletin temel direği olarak devlet başkanını kabul etti.

Müslümanlarda devletin kutsanmasının diğer bir nedeni de devletin adaleti ve nizamı sağlayan bir kurum olmasıyla ilgilidir. Devlet, özellikle

İslâm hukuku üzerinden adaleti ve nizamı korurken, aynı zamanda dinin kendisini de kurumlarıyla birlikte korumaktadır. Bu bakımdan Müslümanlar tarafından kurulan Emevi, Abbasi, Osmanlı gibi devletlerde yönetim, seküler özellikler göstermesine rağmen sahiplendiği bu misyondan dolayı yüceltilmiştir. Ehli Sünnet anlayışında yönetime (*ulu'l-emre*) itaat bu bakımdan şart koşulmuştur. Bu anlayışta itaat, yöneticilerin şahsından bağımsız olarak yönetime yapılır. Çünkü adaleti ve nizamı sağlayan devlettir, yönetimdir. Yöneticinin şahsi özelliği ne olursa olsun adalet ve nizam devletin işlevidir. Bu bakımdan İslâm tarihinde devlet, dinle bütünleşerek onunla el ele gitmiştir. Müslümanların tefekküründe devletin başı olan hükümdar, hem dinin hem de devletin başı olarak Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi, halifesi, hattâ gölgesidir.

Müslümanların Batı karşısında gerileyiş ve 19. yüzyılda Batı'yla karşılaşmaları devletçilik düşüncesine sarılmalarına yol açtı. Namık Kemal, Cemalettin Efgani, Muhammed Abduh ile başlayıp diğer İslâmcı aydınlarla devam eden İslâmcı ideoloji, devlet üzerinden yeniden ihya anlayışını öngörmüştür. Devleti kurtarma düşüncesi, zaman içinde sadece İslâmcı aydınların değil, diğer aydınların da (Batıcı, milliyetçi vb.) önerdiği bir reçete haline gelecektir. Osmanlı'da Batılılaşma hareketi de esas itibariyle öncelikli olarak *devlet-i aliyeyi* kurtarma düşüncesi üzerinden gelişmiştir. İslâm dünyasında 20. yüzyıldaki kurtuluş hareketleri devlet üzerinden olunca doğal olarak devlet ve devletçilik düşüncesi Müslüman toplumların temel politik tutumlarından biri haline gelmiş oldu. Türkiye'de Cumhuriyet'i kuran yönetici kadronun geliştirdiği ilkelerden birinin devletçilik olduğunu unutmamak gerekir.

Kısaca, İslâm dünyasında devlet, modern öncesi dönemlerde dinle kurduğu ilişkiden dolayı yüceltilip kutsanırken, modern dünyada üstlendiği kurtarıcı misyondan dolayı yüceltilen bir varlık haline geldi. İslâm dünyasında demokrasiyle tanışan ülkelerde egemenlik halka dayanmış, yöneticiler de kutsal bir zümre olmaktan çıkmıştır. Ancak demokrasiyle tanışmayan otoriter rejimlerin bir kısmında devletler hâlâ ilâhi egemenliği temsil ettikleri iddiasındadırlar. Bir kısmında ise cumhuriyet rejimleri adı altında yönetim halka dayandığı iddiasında olmasına rağmen, yöneticiler egemenliği halklarıyla paylaşmayarak âdeta birer siyasi tanrı gibi yönetmektedirler. Arap Baharı olarak isimlendirilen süreç, esas itibariyle bu tür siyasi tanrılara karşı bir başkaldırı olup halkların egemenliğe ortak olması talebidir. Ne var ki bu süreç, birçok ülkeyi iç savaşa sürükledi; Suriye'de olduğu gibi ülkeleri paramparça etti, yüzbinlerce insanın ölümüne yol açtı, milyonlarca insanı da hallaç pamuğu gibi sağa sola savurdu.